

Millî Mücadeleye İngiliz Okulu Yaklaşımı: Uluslararası Toplumun Genişlemesi ve Batı'ya Karşı İsyan

British School Approach to the National Struggle: Expansion of International Society and the Revolt against the West

Halil Burak SAKAL*

Öz

Türk millî mücadelesi literatürde üzerinde sıklıkla durulan ve birçok açıdan tartışılan, Türk tarihinin önemli bir dönüm noktasıdır. Millî mücadeleye ilişkin literatür genel itibariye konuya belirli açılardan yaklaşmış, millî mücadele olgusunu tarihi, iktisadi, beşerî ve askerî açıdan incelemiştir. Ancak Türk millî mücadelesi uluslararası siyaset bağlamında ve Uluslararası İlişkiler teorileri çerçevesinde yeterince tartışılmış değildir. Bu makale, yüzüncü yılında Türk millî mücadelesini Uluslararası İlişkiler teorilerinden İngiliz Okulu'nun uluslararası toplumun genişlemesi ve Batı'ya karşı isyan kavramsallaştırması çerçevesinde ele almaktadır. İngiliz Okulu'nun analizi, millî mücadelenin yalnızca Türk tarihi açısından değil, dünya tarihi açısından da kritik öneme sahip bir olgu olduğu yönündedir. Makalenin cevap aradığı temel soru, millî mücadelenin Türkiye'nin bir devlet ve toplum olarak uluslararası toplumun veya devletler topluluğunun eşit haklara sahip bir ferdi olarak kabul edilmesindeki rolünün ne olduğu sorusudur.

Anahtar kelimeler: millî mücadele, İngiliz Okulu, uluslararası toplum, devletler sistemi, Batı'ya karşı isyan

Abstract

The Turkish national struggle (1919-1923), a crucial milestone in Turkish history, has been a widely covered topic in the literature. The existing literature assesses the subject from particular aspects such as the historical, economic, humanitarian, and military-strategic dimensions of the Turkish national struggle. On the other hand, the Turkish national struggle was not scrutinized with respect to international politics and within the

* Dr. Öğr. Üyesi., Kapadokya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, burak.sakal@kapadokya.edu.tr Orcid No: 0000-0002-2054-5222

framework of the theories of International Relations discipline. This article evaluates the Turkish national struggle from the point of view of the English International Relations School and its conceptualizations of the expansion of the international society and the revolt against the West. According to the scholars of the English School, the Turkish national struggle is among crucial turning points in world history if one considers the process of the expansion of the international society. The aim of this article is to answer the research question: What role did the Turkish national struggle play in the process of acceptance of Turkey to the international society as a nation-state.

Key words: Turkish national struggle, English School, international society, states system, revolt against the West

Giriş

Millî mücadele, özellikle ulusal yazında Türk milletinin Batılı devletlerin işgal hareketine karşı kahramanca direnişi olarak yorumlanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak ayrılan devletlerden olan Osmanlı İmparatorluğu, savaştan sonra 10 Ağustos 1920 yılında imzalanan Sèvres Antlaşması ile kendisine dayatılan şartlara boyun eğmek zorunda kalmıştı. Bu antlaşmanın ağır şartları ve Yunan silahlı güçlerinin Anadolu'yu işgal etmeye başlamaları, Kurtuluş Savaşı'nın başlamasını tetikledi. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün idare ettiği, Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanan bu savaş ile ardından imzalanan Lausanne Antlaşması, millî mücadelenin askeri ve diplomatik boyutunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte millî mücadele, iktisadi, sosyal, uluslararası bağlamlarda Kurtuluş Savaşı'ndan daha uzun bir dönemi kapsamakta ve farklı bağlam ve düzlemlerde, bazı yorumlara göre günümüzde de devam eden bir süreci ifade etmektedir.

Millî mücadelenin uluslararası boyutu, Uluslararası İlişkiler kuramları ve kavramları çerçevesinde ele alındığında anlam kazanmaktadır. Literatürde kuramsal açıdan fazlaca ele alınmayan Türk millî mücadelesinin, devletler sistemi ve uluslararası toplum bağlamında yorumlanmaya ihtiyacı bulunmaktadır. Bu makale, başlamasının üzerinden yaklaşık bir asır geçen Türk millî mücadelesinin uluslararası boyutunu İngiliz Uluslararası İlişkiler Okulu (kısaca İngiliz Okulu) çerçevesinde ele almaktadır. İngiliz Okulu'nun analizi, millî mücadelenin yalnızca Türk tarihi açısından değil, aynı zamanda dünya tarihi açısından da kritik öneme sahip bir olgu olduğu yönündedir. Millî mücadele döneminde Türk ulusu, vatanını işgale gelen güçlere karşı direnirken, aynı zamanda Batı tarafından dayatılan eşitsiz şartları da reddettiğini ilan etmiştir. Bu çerçevede bu makalede millî mücadelenin uluslararası boyutu, İngiliz Okulu tarafından yorumlandığı şekliyle devletler sistemi ve uluslararası toplumun genişlemesi kavramları çerçevesinde ele alınmaktadır. Makalenin cevap aradığı temel soru,

millî mücadelenin Türkiye'nin bir devlet ve toplum olarak uluslararası toplumun veya devletler topluluğunun eşit haklara sahip bir ferdi olarak kabul edilmesindeki rolünün ne olduğu sorusudur.

Makalede öncelikle bir literatür taraması yapılarak millî mücadelenin şimdiye dek hangi açılardan tartışıldığı ortaya konacak, bu çerçevede bu çalışmanın mevcut literatüre katkısı tartışılacaktır. Daha sonra bu makalenin temelini oluşturan unsurlardan “devletler sistemi” yaklaşımlarının farklı teorik çerçevelerde nasıl ele alındığı incelenecektir. Takip eden bölümlerde, İngiliz Okulu'nun devletler sistemi ve uluslararası toplum kavramlarını nasıl ele aldığı, bu çerçevenin içine Türk millî mücadelesinin nasıl oturduğu; Batı'ya karşı isyan kavramsallaştırmasının Türk millî mücadelesi açısından ne anlama geldiği; bu kavramsallaştırma ile “uluslararası toplumun genişlemesi” olgusunun açıklanıp açıklanamayacağı incelenecektir.

Literatürde millî mücadele

Millî mücadele, Türk ulusunun yeniden doğuşunu içeren destansı niteliği ile edebi eserler ve sanat eserlerine sıklıkla konu olmuştur¹ ve bu eserler üzerine yapılan incelemeler literatürün önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Millî mücadelenin askeri ve stratejik boyutunu ele alan yazın² da kayda değer büyüklüktedir. Ancak bu geniş literatür, millî mücadeleyi sosyal bilimler bağlamında inceleyen bu makalenin kapsamı dışında kalmaktadır.

Millî mücadele üzerine bu makalenin inceleme alanına dahil olan literatür, sosyal ve beşerî bilimler sahalarında yapılan çalışmaları kapsamaktadır. Bu literatürün önemli bir kısmı millî mücadeleyi uzamsal bölümlere ayırarak analiz etmektedir. Bu kapsamda kaleme alınan eserlerin önemli bir bölümü, Anadolu ve yakın coğrafyaların millî mücadeleye katkıları,³ bu bölgelerde yaşayan halkların millî mücadele dönemindeki

1 Çok sayıdaki örneklerden bazıları için, bkz: Halide Edib Adıvar, *Ateşten Gömlek*, İstanbul, Can, 1922 [2016]; Halide Edib Adıvar, *Vurun Kahpeye*, İstanbul, Can, 1926 [2016]; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, İstanbul, İletişim, 1932 [2004]; Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, İstanbul, İthaki, 1956 [2005]; Kemal Tahir, *Esir Şehrin Mahpusu*, İstanbul, İthaki, 1961 [2005]; Attila İlhan, *Kurtlar Sofrası*, İstanbul, İş Bankası, 1963 [2016]; Talip Apaydın, *Toz Duman İçinde*, İstanbul, Literatür, 1974 [2016].

2 İhsan Sabri Balkaya, “Mütareke Dönemi Asayişin Üç Boyutu,” *Atatürk Yolu Dergisi*, no. 41, 2008: 17-34; Mehmet Çanlı, *Millî Mücadelede Uygulanan Askeri Strateji*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2019.

3 Örnekler için, bkz: Ali Sarıkoyuncu, “Millî Mücadele Döneminde Eskişehir Mitingleri ve Çekilen Protesto Telgrafları,” *Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 3, no. 4, 2000; Sabit Dokuyan, “I. Büyük Millet Meclisi'nde Kayseri Mebusları ve Millî Mücadeledeki Etkinlikleri,” *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 30, 2011, 327-349; Ahmet Altıntaş, “Aydın'da Kuva-yı Milliye,” 90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları: Bildiriler, Ankara: ATAM, 2011; Bülent Bakar, “Anzavur'un Biga'daki Faaliyetleri,” 90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları: Bildiriler, Ankara, ATAM, 2011.

tutumları⁴ ve millî mücadele döneminin sosyal ve ekonomik vaziyeti⁵ üzerinedir. Millî mücadeleyi ulusal ve yerel bağlamda kapsamlı şekilde ele alan bu literatür, millî mücadelenin uluslararası boyutuna yeterince yer vermemektedir.

Millî mücadeleyi tarihsel bakış açısıyla belgeleriyle ele alan ve literatürde klasikler arasında yer alan birçok çalışma bulunmaktadır. Millî mücadelenin Türk tarihindeki yerini irdeleyen bu çalışmalar, Sina Akşin, Şerif Mardin, Eric Jan Zürcher, Kemal Karpat, Mahmut Goloğlu, Sabahattin Selek gibi yazarlar tarafından ortaya konmuştur. Akşin'in millî mücadele dönemini İttihat ve Terakki - İstanbul hükümetleri ilişkileri çerçevesine oturtan kapsamlı çalışmasında dünya siyaseti ve devletler sistemine dair bir yaklaşım mevcut değildir.⁶ Selek, Batılı devletlerin sömürgeci bakış açısıyla savaş öncesi dönemde Osmanlı üzerindeki planlarını ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu devletlerin sürdürdüğü emperyalist yaklaşımı ortaya koymakla birlikte millî mücadelenin uluslararası sistem açısından ne ifade ettiğine yeterince değinmemektedir.⁷ Türk toplumunun Batılı uluslararası sisteme fikri açıdan dahil olması sürecini inceleyen Mardin, bu süreci Osmanlı döneminde başlayan ve millî mücadele döneminde farklı bir boyut kazanan Batılılaşma hareketi üzerinden yorumlamaktadır.⁸ Mardin'in bu eseri millî mücadeleyi kuramsal çerçevede ele almakla birlikte Uluslararası İlişkiler disiplininin analiz araçlarının sağladığı bakış açısını vermemektedir.

Faruk Alpkaya millî mücadeleyi modernleşme kuramı, Osmanlı modernleşmesinin tarihi ve kapitalist üretim biçimlerinin on beşinci yüzyıl sonrasında Osmanlı'yı ve tüm dünyayı etkisi altına alma süreci çerçevesinde analiz etmektedir ve bu anlamda Alpkaya, eleştirel yaklaşıma ve dünya sistemleri teorisine yakındır.⁹ Alpkaya'nın çalışması, millî mücadeleyi sistemsel açıdan yorumlarken bu olguyu teorik çerçeveye yerleştirmektedir.

4 Halil Bal, "Millî Mücadele Yıllarında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri," 90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları: Bildiriler, Ankara, ATAM, 2011; Okan Yeşilot, "Millî Mücadele'nin Azerbaycan Basınındaki Yankıları," 90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları: Bildiriler, Ankara, ATAM, 2011; Abdolvahap Kara, "Türkistan Aydınlarının Millî Mücadeleye Bakışı," 20 Mart 2012, www.abdolvahapkara.com (erişim tarihi 20 Ağustos 2019).

5 İhsan Güneş, "Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri," 90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları: Bildiriler, Ankara, ATAM, 2011; Necmettin Şahin ve Akif Yılmaz, Millî Mücadele Stratejisinin Mali İktisat Boyutu ve Sosyo-Ekonomik Dinamikleri, Ankara, Seçkin, 2016.

6 Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele: Mutlakiyete Dönüş, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010; Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele: Son Meşrûtiyet, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010; Sina Akşin, İç Savaş ve Sevr'de Ölüm, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

7 Sabahattin Selek, Millî Mücadele, 2 cilt, İstanbul, Milliyet Doğan Gazetecilik, 2011.

8 Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi, İstanbul, İletişim, 2004, s. 81-101.

9 Faruk Alpkaya, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu, İstanbul, İletişim, 1998.

Sistem yaklaşımı, Uluslararası İlişkiler disiplini içindeki farklı bakış açıları tarafından da benimsenen ve millî mücadeleyi dünya siyaseti çerçevesinde açıklamada faydalanılması gereken önemli bir analiz çerçevesidir. Bir diğer çerçeve ise İngiliz Okulu tarafından kavramsallaştırılarak Uluslararası İlişkiler literatürüne kazandırılan uluslararası toplum yaklaşımıdır. Bu kavram, İngiliz Okulu'nun literatüre orijinal katkısı olmakla birlikte, aynı zamanda Okul'un en fazla eleştirilen kavramlarından biridir. Takip eden bölümlerde, Uluslararası İlişkiler disiplininin sistem yaklaşımı ve bu yaklaşımın millî mücadeleyi açıklamadaki yeri analiz edilecek, daha sonra ise İngiliz Okulu'nun uluslararası toplum kavramsallaştırmasının bu analize katkısı tartışılacaktır.

Uluslararası İlişkiler'de sistem yaklaşımları

Türk millî mücadelesi, on dokuzuncu yüzyılda Britanya İmparatorluğu'nun dünya siyasetindeki baskın rolünün şekillendirdiği ve Osmanlı'nın da bir şekilde dahil olduğu devletler sisteminin dönüşümünde ve günümüz uluslararası toplumunun şekillenmesinde bir kilometre taşıdır. Bu bölümde devletler sistemi kavramı, Uluslararası İlişkiler disiplinin farklı kuramsal yaklaşımları çerçevesinde ele alınacak, İngiliz Okulu'nun bu kavramı nasıl yorumladığı incelenecektir. Bir sonraki bölümde ise devletler sistemi kavramının üzerine İngiliz Okulu düşünürlerinin yaptığı katkı olan uluslararası toplum kavramı ele alınarak kavramın millî mücadele ile bağlantısı değerlendirilecektir.

Hedley Bull'a göre devletler sistemi, "iki veya daha fazla devletin, kısmen de olsa, bir bütünün parçası olarak hareket etmelerini sağlayacak düzeyde ilişki içinde olmaları ve birbirlerinin kararları üzerinde yeterli etkiye sahip olmaları durumunda" ortaya çıkar.¹⁰ Bull, devletlerin birbirleri ile düzenli şekilde irtibat halinde kalmaları ve bir devletin davranışının diğer devletin strateji ve hesaplamalarına etki edecek şekilde etkileşim içinde olmaları halinde bir sistemden bahsedilebileceğini savunur. Devletler arası etkileşim doğrudan olabileceği gibi, dolaylı da olabilir. Sistem içindeki devletler birbirlerinin komşusu, rakibi veya belli bir konuda ortağı olabilir veya devletler birbirlerini hiç hesaba katmadıkları dolaylı yollardan da etkileyebilirler.¹¹

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerika Birleşik Devletleri kaynaklı bir realizm uluslararası siyaset tartışmalarında ön plana çıktı.¹² Bu realist bakış açısı, dünya siyasetini farklı analiz düzeylerinde inceledi.

10 Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Macmillan, 1977, s. 9.

11 Bull, 1977, s. 9-10.

12 Stanley Hoffmann, "Raymond Aron and the Theory of International Relations," *International Studies Quarterly*, cilt 29, 1985, s.14.

Bu analiz düzeylerinden “uluslararası sistem” veya “devletler sistemi” neorealizm tarafından benimsenen ve Uluslararası İlişkiler disiplini açısından en fazla kabul gören analiz düzeyi olma özelliğini taşır. Morton Kaplan,¹³ Raymond Aron¹⁴ gibi düşünürlerin katkılarıyla şekillenen sistem yaklaşımına göre devletler uluslararası sistemden bağımsız politikalar izleyemezler ve devletler için en uygun politika formülleri anarşik yapıda olan sistemin kendisi tarafından belirlenir.¹⁵ Realist Uluslararası İlişkiler teorisinin sistem yaklaşımı, Kenneth Waltz’ın¹⁶ realizmi yapısal boyuta taşınması ile birlikte farklı bir seviyeye ulaşmıştır. Waltz’a göre devletler sistemi güç dengesi üzerine kurulu kapalı devre bir yapıyı ifade eder. Bu yaklaşım, uzun yıllar boyunca Uluslararası İlişkiler literatüründe hâkim yaklaşım olarak varlığını sürdürmüştür. Bu yaklaşımın zayıf tarafı, değişimi açıklama yeteneğinin düşük olmasıdır. Nitekim Türk millî mücadelesi, devletler sistemindeki dönüşüm sürecinin bir parçasıdır ve “değişim” olgusunu açıklayabilen kuramsal çerçevelerin millî mücadeleyi açıklama kabiliyeti daha yüksek olacaktır.

Realizmin sistem yaklaşımına yakın olan “hegemonik istikrar” yaklaşımı ve “güç geçişi” teorileri devletler sistemini temel alan analizler yaparken değişim üzerine vurgu yapmaktadır. Hegemonik istikrar yaklaşımı, Amerika Birleşik Devletleri veya İngiltere gibi dünya siyasetinde baskın konumdaki ülkelerin liderliğinde, ülkeler arası gönüllü veya zorunlu iş birliği çerçevesinde istikrarlı ve savaşız dünya siyasi sistemlerinin nasıl ortaya çıktığını ve işlediğini açıklamaya çalışır. Uluslararası sistemin oluşumu diğer sosyal ve siyasi sistemlerin oluşma şekline benzer. Sistem içindeki aktörler siyasi, iktisadi ve diğer alanlardaki çıkarlarını savunmak için sistem dahilinde birbirleriyle ilişkiye girerler. Uluslararası sistem, herhangi bir devletin sistemi değiştirmenin faydalı olduğunu düşünmediği müddetçe istikrarlı olmayı sürdürür. Eğer bir devlet, sistemi değiştirmenin maliyetinin sistemi değiştirmekten elde edeceği faydadan düşük olduğunu hesaplarsa sistemi değiştirmeyi deneyecektir. Sistemi değiştirmeyi deneyen devlet, bu değişimi toprak genişlemesi, siyasi veya iktisadi güç kazanımı gibi yollarla yapacaktır. Gilpin sistemde üç türde veya seviyede değişim olabileceğini savunur. Bu seviyeler, değişimin boyutuna işaret eder.¹⁷ Bu üç değişimden herhangi biri olmadığı sürece, sistem istikrarlıdır.

13 Morton A. Kaplan, *System and Process in International Politics*, Wiley & Sons, 1957.

14 Raymond Aron, *Peace and War: A Theory of International Relations*, Çeviren Richard Howard ve Annette Baker Fox, New York, Doubleday, 1966.

15 Oliver Turner ve Nicola Nymalm, “Morality and progress: IR narratives on international revisionism and status quo,” *Cambridge Review of International Affairs*, cilt 32, no. 4, s. 412.

16 Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*. Reading: Addison-Wesley, 1979.

17 Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, 1981.

Organski tarafından ortaya atılan¹⁸ ve daha sonra gelişen “güç geçişi” teorisine göre ise ülkeler arası hiyerarşik yapı, hegemon konumda olmayan ülkelerin güçlenerek hegemon devletin gücüne erişmeleri ve onun hegemonyasını tehdit etmeleri ile ortaya çıkan savaş ve çatışma ihtimallerini ele alır.¹⁹ Bu yaklaşımlar, Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında yapmaya çalıştığına benzer değişimleri açıklama konusunda faydalı olabilir. Millî mücadele olgusunun Gilpin ve Organski'nin yaklaşımları ile ele alınması ise çok yerinde olmayacaktır zira millî mücadele var olan sistemi değiştirmeye yönelik kâr/zarar hesabına dayalı planlı bir çabadan ziyade zorunlu koşulların ortaya çıkardığı bir direniş olarak değerlendirilmelidir.

Dünya siyasetini sistem düzeyinde analiz eden ve bağımlılık teorileri²⁰ üzerine Wallerstein tarafından geliştirilen dünya sistemleri teorisi, milletler arası iktisadi münasebetler ve üretim ilişkileri bağlamında kapitalist dünya sisteminin ortaya çıkış sürecini ele alır. Wallerstein'a göre on dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde neredeyse tüm dünyayı kapsayan bir dünya ekonomisi sistemi bulunmaktadır. Bu sistem, on altıncı yüzyıldan itibaren Avrupa veya Batı'nın dünya ekonomisinin kontrolünü yavaş yavaş ele geçirmesi ve bunun neticesinde dünya ülkeleri arasında eşitsiz bir büyüme ve iktisadi gelişme yaşanması ile ortaya çıkmıştır. Dünyadaki ülkeler arasında bir iş bölümü olduğunu savunan bu görüşe göre ülkeler merkez, çevre ve yarı çevre ülkeler olmak üzere üçlü bir sınıflandırmaya tabidir.²¹ Sistem analizine üretim ilişkileri, iş bölümü gibi kavramları katan dünya sistemleri analizi, İngiliz Okulu tarafından yeterince ele alınmayan²² ekonomi alanını analiz ederek daha kapsamlı bir bakış açısı geliştirilmesine yardımcı olabilir.

Diğer taraftan İngiliz Okulu, devletler sistemini açıklarken aynı zamanda “uluslararası toplum” kavramının hangi süreçlerden geçerek genişlediğini açıklamaktadır. Devletler sistemini esas alan diğer kuramsal yaklaşımların boşlukta bıraktığı bu “genişleme” mefhumu, Türk millî mücadelesinin bu süreçte nasıl bir rol oynadığını izah etmesi bakımından faydalıdır. Ayrıca İngiliz Okulu, uluslararası toplumun genişlemesini açıklarken kullandığı ve ilerleyen bölümlerde tartışılan “Batı'ya karşı isyan” sürecinin birinci, ikinci ve dördüncü safhasını kısmi bir iktisadi analiz çerçevesinde ele

18 A. F. K. Organski, *World Politics*, New York, Knopf, 1968.

19 A. F. K. Organski ve Jacek Kugler, *The War Ledger*, Chicago, University of Chicago Press, 1980.

20 Andre Gunder Frank, *The Development of Underdevelopment* Monthly Review Press, 1966; Andre Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. Monthly Review Press, 1967.

21 Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System, vol. I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New York, Londra, Academic Publishing, 1974; Immanuel Wallerstein ve diğerleri, *World-Systems Analysis: Theory and Methodology*, Beverly Hills, Sage, 1982.

22 Bary Buzan, *From International to World Society*, Cambridge University Press, 2004; Edward Keene, *Beyond the Anarchical Society*, Cambridge University Press, 2004, s. 19.

almaktadır. Bir sonraki bölümde İngiliz Okulu'nun devletler sistemi ve uluslararası topluma bakış açısı değerlendirilecektir.

İngiliz Okulu, devletler sistemi ve uluslararası toplum

James der Derian, Birinci Dünya Savaşı sırasında “uluslararası ilişkiler” kavramının 1916-1919 yılları arasında yazılan birkaç kitabın başlığında ortaya çıktığını ifade eder.²³ İngiltere’de kurulan ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası çatışmalar ve savaşlar gibi uluslararası siyasi meselelere cevap vermesi beklenen Uluslararası İlişkiler disiplini, yukarıda bahsedildiği üzere, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra hegemon güç olarak ortaya çıkan Amerika Birleşik Devletleri akademisinin öncülüğünde şekillenmiştir. Bu durumun etkisiyle temelleri İngiltere’de atılan Uluslararası İlişkiler disiplininde İngiliz Okulu, tartışmaların merkezinden uzakta kalmıştır.

İngiliz Okulu devletler sistemi açısından klasik ve neoklasik realizm ile benzer bir bakış açısına sahip olmakla birlikte devletler sistemini uzun bir tarihsel süreç bağlamında okumayı tercih eder. Hedley Bull, devletler sisteminin tarih boyunca bugün aldığı anlamlardan farklı anlamlar taşıdığına işaret eder. Sistem, kapalı bir sistem değildir ve farklı dönemlerde farklı uzamsal boyutlarda tezahür etmiştir. İngiliz Okulu’nun yorumuna göre, diplomasi tarihinin başlangıcı olarak kabul edilen Westphalia Barışı’ndan sonra kısmî bir Avrupa devletler sistemi ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede sistem, egemenlik hakları tanınan ve bir şekilde ortak hareket eden Alman devletlerinin öncülüğünde teşekkül etmiştir. Napolyon döneminde ise bu kavram, Fransa’nın güçlenerek Avrupa’da kurulu sistemi tehdit etmesi ile farklı bir boyut kazanmıştır.²⁴

İngiliz Okulu’nun devletler sistemine getirdiği bu yorumdan daha önemli ve orijinal katkısı, “uluslararası toplum” veya “devletler toplumu” kavramsallaştırması ile olmuştur. Burada ise İngiliz Okulu, Grotiusçu akılcılık ve klasik liberalizme yakındır.²⁵ Devletler sistemi yaklaşımı, İngiliz Okulu’nun uluslararası toplum yorumuyla daha derin bir analiz halini almıştır. İngiliz Okulu’nun analizinin uluslararası sistem ve uluslararası toplum olarak iki kademedan oluştuğu ve bu özelliği ile diğer sistem yaklaşımlarından ayrıldığı söylenebilir.

Realizm, Grotiusçu akılcılık ve Kantçı devrimcilik geleneklerini yorumlayarak Uluslararası İlişkiler kuramını değerler (normlar)

23 James Der Derian, *International/intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*, Lexington Books, 1989.

24 Bull, 1977, s. 12.

25 Buzan, s. 10-11.

üzerinden de okuyan²⁶ İngiliz Okulu düşünürleri, klasik realizme benzer şekilde uluslararası siyaseti devletler arasındaki güç çatışması olarak yorumlayan Hobbes tarzı realizmi esas alır. Ancak devletler kendi aralarındaki güç mücadelelerinde, hatta savaşlarda bile bazı müşterek kural ve kurumlarca sınırlandırılmışlardır. İngiliz Okulu, farklı devletler içinde yaşayan halkların ortak çıkarlar ve değerler çerçevesinde hareket edebileceklerini savunur. Ancak Kant'ın savunduğunun aksine uluslararası siyasette bireyler değil, devletler esas unsurlardır.²⁷ Temelini Grotius'tan alan, normların belirleyici olduğu bir akılcılık ile birlikte bu yaklaşım İngiliz Okulu'nun uluslararası toplum kavramının temelini oluşturur.²⁸ Diğer taraftan bu kavram, İngiliz Okulu düşünürlerince yeterince güçlü şekilde açıklanamadığı²⁹ ve devletler toplumunu yalnızca on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan Avrupa toplumu bağlamında değerlendirdiği³⁰ gibi gerekçelerle yoğun eleştiriye maruz kalmıştır. Zayıf ve eleştirilen yanları olmakla birlikte,³¹ İngiliz Okulu'nun devletler sistemine ve uluslararası topluma bakış açısı Türk millî mücadelesini uluslararası siyasetin tarihsel ve sosyolojik düzlemine yerleştirmesi bakımından aydınlatıcıdır.

Bull, uluslararası toplum veya devletler toplumu kavramlarını ilk defa 1977 yılında yayımlanan *The Anarchical Society* kitabında derinlemesine tartışır. Buna göre, ilk defa yirminci yüzyılda "küresel" olarak değerlendirilebilecek bir uluslararası toplum varlığından söz edilebilmektedir. Bundan önce, on beşinci, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Grotius, Putendorf, Gentili gibi doğal hukuk düşünürleri bir "uluslararası toplum" fikrine yakındırlar, ancak Bull'a göre bu dönemde var olan uluslararası toplum, "Hristiyan uluslararası toplum" olarak nitelendirilebilir. Kural ve kurumlar, yalnızca Batı Hristiyanlığına mensup ülkeleri bağlamakta, devletler arası yapılan antlaşma ve yazışmalar Hristiyanlığa verilen referanslar çerçevesinde şekillenmekteydi.³²

On dokuzuncu yüzyılın pozitif uluslararası hukuk düşünürleri, uluslararası toplumun bir Avrupa kurumu olduğu görüşündedirler. Bu dönemde artık on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Batı Hristiyanlığı uluslararası siyasetin konusu ve odak noktası olmaktan çıkmıştır. Bu yüzyıllarda ortaya atılan uluslararası toplum fikri, "Avrupa uluslararası

26 Balkan Devlen ve Özgür Özdamar, "Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları," *Uluslararası İlişkiler*, cilt 7, no. 25, 2010, s. 44.

27 Bull, 1977, s. 25.

28 Onur Ağkaya, "İngiliz Okulu ve Uluslararası Toplum Düşüncesi," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt 71, no. 4, 2016, s. 1061.

29 Buzan, s. 20-21.

30 Keene, s. 25-29.

31 Buzan; Edward Keene, *Beyond the Anarchical Society*, Cambridge University Press, 2004.

32 Bull, 1977, s. 26.

toplumu" veya "Avrupa devletler toplumu" olarak şekillenmektedir. Avrupalı olmayan devletler bu topluma "yalnızca Avrupalılar tarafından oluşturulan medeniyet standartlarını karşılamaları durumunda girebilmekteydiler."³³ Bunun en önemli örneği, 1856 yılında imzalanan Paris Barış Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Ahengi sistemini oluşturan kurallar bütününe dahil edildiğinin Avrupalı devletlerce akde bağlanması ile gerçekleşmiştir.³⁴ Linklater'a göre devletler toplumu Avrupa'da gelişmiş bir kavramdır ve Avrupalı devletlere diğer devletlerden farklı hatta onlara üstün olma hissiyatı vermiştir. Bu üstünlük on dokuzuncu yüzyılın hukuk doktrininde de kendisine yer bulan "medeniyet standardı" fikrinde tecessüm etmektedir. Yine bu fikir, Avrupalı devletlerin diğer ülkeleri kolonileştirmesinin de zeminini hazırlamıştır. Uluslararası topluma Batılı olmayan bir devletin kabul edilmesi için o ülkenin uluslararası hukuka saygı duyması yeterli değildir. Bu topluma giriş için devletlerin iç yapılarında bazı değişikliklere gitmeleri gerekmektedir.³⁵ Bu konuya ilerleyen bölümlerde daha geniş yer verilecektir.

Yirminci yüzyıl, uluslararası toplum fikrinin etkisini kaybetmesine vesile olacak şekilde iki büyük dünya savaşı ile başlamıştır. Bu savaşlar, daha sonra literatürde etkisi artacak olan realist uluslararası siyaset yaklaşımlarını güçlendirmiştir. Bununla birlikte iki savaş arası dönemde Milletler Cemiyeti'nin kurulması, savaş sonrası dönemde ise komünist ülkeler arası ve komünist olmayan ülkeler arası dayanışma mekanizmalarının ve ittifakların (blokların) ortaya çıkması, uluslararası ilişkilerde iş birliğini savunan liberal görüşün de güçlenmesini sağlamıştır. Bull'a göre yirminci yüzyılda uluslararası toplum Avrupalı karakterini kaybetmiş ve küresel bir hal almıştır.³⁶

Yukarıda bahsedildiği üzere İngiliz Okulu sistem temelli Uluslararası ilişkiler yaklaşımlarına uluslararası toplum kavramsallaştırmasını getirerek iki kademeli bir analiz ortaya koymuştur. Bu özellik, İngiliz Okulu'nu sistem yaklaşımlarından ayıştırmaktadır. Bull, "toplum" unsurunun uluslararası sistemde her zaman mevcut olduğunu düşünmektedir. Buna göre, modern uluslararası sistem, Hobbesçu klasik realizmi, Kantçı idealizmi ve Grotiusçu akılcılığı aynı anda içermektedir. Sistem, devletler arası çatışma ve savaş, uluslararası dayanışmayı ve kural ve kurumlara bağımlı ilişkiler bütününi aynı anda ihtiva etmekteydi. Tarihin farklı safhalarında, dünyanın farklı

33 Bull, 1977, s. 32.

34 Bull, 1977, s. 32.

35 Andrew Linklater, "The English School Conception of International Society: Reflections on Western and anonim-Western Perspectives" *Ritsumeikan Annual Review of International Studies*, cilt 9, 2010, s. 4.

36 Bull, 1977, s. 36.

coğrafyalarında, farklı devlet adamlarının siyasalarında bu üç unsurdan birisi diğerlerine ağır basmıştır.³⁷

Türk millî mücadelesi ise Batı ağırlıklı devletler toplumunun hüküm sürdüğü bir dönemde gerçekleşmiştir ve bu toplumun dönüşümünün önemli bir parçası olarak değerlendirilir. Millî mücadelenin devletler toplumu kavramsallaştırmasında hangi konuma sahip olduğu, bir sonraki bölümde tartışılacaktır.

Devletler toplumu bağlamında millî mücadele

Millî mücadelenin ortaya çıkmasına vesile olan dünya düzeni on dokuzuncu yüzyılda şekillenmiştir. Bu asırda İngiltere, dünya sisteminin baskın ülkesi konumundadır ve İngiliz İmparatorluğunun ulaştığı geniş sınırlar, İngiltere'ye diğer devletlere karşı iktisadi ve siyasi bir üstünlük sağlamaktadır. Asya ve Afrika'yı sömürge haline getiren İngiltere, diğer devletlerle ilişkilerinde kurduğu siyasi-iktisadi düzeni sürdürmeye yönelik politikalar izlemiştir.³⁸ Çin ve Osmanlı gibi kadim devletler, bir şekilde bu sisteme dahil olmak durumunda kalmışlardır.

Osmanlı'nın Avrupa Ahengi olarak adlandırılan sisteme resmen girişi 1856 yılında olsa da bu süreç daha erken bir tarihte mali ve finansal açıdan başlamış bulunmaktaydı. İngiliz Okulu'nun millî mücadele ile ilgili en önemli varsayımlarından biri, bu mücadelenin Avrupalı devletlerin Türkiye'yi veya Osmanlı'yı kendileri ile eşit kabul etmeyen şartlarla imzaladıkları sözleşmelere karşı verildiğini savunmasıdır. Bu bağlamda İngiliz Okulu, Osmanlı'nın başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri ile eşitsiz şartlarda imzaladıkları bu türden sözleşmeler üzerine yoğunlaşır. Avrupa'nın finansal açıdan güçlü ülkeleri, Çin gibi Osmanlı dışındaki kadim imparatorluklarla da benzer anlaşmaları imzalamışlardır. Bu devletler, bir sonraki bölümde analiz edilecek olan "Batı'ya karşı isyan" sürecinde, bu anlaşmaların dayattığı şartlardan kurtuldukları süreçlerle uluslararası topluma dahil olacaktırlar.

Osmanlı Avrupa'nın finansal sistemine 1838 yılında Mısır valisi Mehmed Ali'ye karşı destek arayan padişahın İngiltere ile bir serbest ticaret anlaşması imzalaması ile ilk adımlarını atmıştır.³⁹ Bu anlaşma İngiltere'nin on dokuzuncu yüzyılın sonunda kurduğu ve devamı için her türlü imkanını seferber ettiği siyasi-iktisadi düzenin bir parçasıydı. Anlaşma aynı zamanda

37 Bull, 1977, s. 39.

38 Keene, s. 118.

39 Fikret Adanir, "Turkey's entry into the Concert of Europe," *European Review*, cilt 13, sayı 3, 2005, s. 407.

Osmanlı hazinesinin zor durumda olduğunun da bir işareti idi. Osmanlı hükûmetleri daha sonra, bu anlaşmanın şartlarına benzer şartlarda başka Avrupa ülkeleri ile de anlaşmalar imzalamıştır.⁴⁰ Avrupa iktisadi sistemine bu şekilde dahil olan Osmanlı İmparatorluğu, kısa süre sonra imzalayacağı Paris Anlaşması'nın yedinci maddesi ile *resmî* olarak da Avrupa devletler sisteminin bir parçası olacaktır.⁴¹ Özetle, 1838 yılında Osmanlı, uluslararası finansal sisteme aldığı borçlarla dahil olmuştur. Ancak resmen Avrupa devletler sistemine dahil değildir. Aşağıda bahsi geçen Avrupa Ahengi'ne ise Kırım Harbi ile dahil olunur ve bu defa imzalanan uluslararası sözleşme ile bu süreç fiilen değil, resmen gerçekleşir. Dolayısıyla Osmanlı'nın on dokuzuncu yüzyıl Avrupa devletler sistemine dahil olması bir anda olmamış, bir süreç dahilinde gerçekleşmiştir.

Avrupa finans sistemine dahil olan ve Kırım Harbi'nde İngiltere ve Fransa ile aynı safta Ruslara karşı çarpışan Osmanlı devleti, savaşın mali yükünü hafifletebilmek adına müttefiklerinden borçlanmıştır. Bu tarihten sonra Osmanlı hazinesi, 1873 yılında çıkan dünya krizine kadar düzenli olarak borçlanmıştır. Ancak krizden sonra yeni borç bulmakta zorlanması ile birlikte mevcut borçların ödenememesi Duyun-u Umumiye idaresinin kurulmasına yol açmıştır. Bu idare ile yabancı ülkelerin alacakları güvence altına alınmıştır. Kapitülasyonlar ve Batılı devletlere olan ağır borçlar, millî mücadeleyi tetikleyen en önemli unsurlardandır.⁴² Analizinde ekonomi alanını yeterince dolduramadığı gerekçesiyle eleştirilen İngiliz Okulu'nun Türk millî mücadelesi bağlamında vurgu yaptığı temel husus, ülkenin egemenliğine hâle getiren bu iktisadi ve mali düzenlemelerdir. Bir sonraki bölümde ele alınacak olan Batı'ya karşı isyan sürecinde Türkiye'nin bu ağır borç yükü ve kapitülasyonlardan millî mücadele ile nasıl kurtulduğu ele alınacaktır.

Yirminci yüzyılın başında dünya sistemi değişmeye başlamıştır. Almanya'nın Avrupa'da bir güç olarak ortaya çıkmasının ardından İttihat ve Terakki yöneticileri Almanya'nın yanında tavır almışlar ve Almanya ile ittifak halinde Birinci Dünya Savaşı'na girmişlerdir. Yirminci yüzyılın başı, Japonya ve Çin gibi ülkelerin Batılı ülkelere karşı savaş ve direniş hareketleri ile şekillenmiştir. Osmanlı'nın sona ermesi, yeni Türkiye devletinin kuruluşu ve Lausanne Barış Antlaşması uluslararası sistemin yeniden düzenlenmesinde önemli kilometre taşlarıdır.⁴³

40 Alpkaya, 1998.

41 J. C. Hurewitz, "Ottoman Diplomacy and the European State System," *Middle East Journal*, Cilt 15, sayı 2, 1961, s. 142.

42 Alpkaya 1998; Akşin 2010.

43 Alpkaya 1998.

İngiliz Okulu, uluslararası sistemin yirminci yüzyıldaki durumunu Japonya gibi ülkelerin de içinde bulunduğu bir uluslararası toplum bağlamında değerlendirmektedir. Bu bölümde iktisat ağırlıklı bir analiz yapılmasının esas nedeni, İngiliz Okulu'nun Batı'ya karşı isyan kavramsallaştırmasının Türk millî mücadelesini de içeren birinci aşamasının temel olarak Batı tarafından Osmanlı'ya ve diğer Batılı olmayan devletlere dayatılan ve bu devletlerin içişlerine müdahale niteliği taşıyan ticari ve mali şartlara yönelik bir düzeltmeyi içermesidir. Bir sonraki bölüm bu analizi ayrıntılarıyla ele almaktadır.

Batı'ya karşı isyan

Dünyada on dokuzuncu yüzyıldan sonra ulusal kurtuluş veya bağımsızlık mücadelesi veren toplumların bu mücadeleyi Batılı devletlerin oluşturduğu devletler sisteminin eşitsizliğine karşı verdiği gözlemlenebilir. Millî mücadele veren Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Kore, Türkiye, Sudan gibi ülkeler Batılı devletler tarafından kendilerine dayatılan şartlara veya devletler sisteminin yapısına karşı bir "isyan" hareketinin parçası olmuşlardır. İngiliz Okulu'nun varsayımlarından olan bu argüman, bu makaledeki analizin önemli bir parçasıdır. Burada Batılı devletlerin oluşturduğu uluslararası sistem geniş anlamda yorumlanmakta, örneğin Japonya'nın da 20. yüzyılda bu sisteme dahil olan ülkeler arasında yer aldığı kabul edilmektedir.

İngiliz Okulu'nun analiz ettiği devletler sistemi ve uluslararası toplum, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun da içinde bir aktör olarak bulunduğu "Avrupa Ahengi" şeklinde tezahür etmişti. Bu sistemin, kesintili olarak iki safha halinde, 1815-1848 ve 1871-1914 yılları arasında sürdüğü kabul edilir. İlk safha, Viyana Kongresi'ne atfen Viyana Sistemi olarak da bilinir ve Avrupa'daki beş büyük devlet olan Prusya, Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın ağırlığı bu sistemde belirleyici olmuştur. Bu sistemin daha muhafazakâr olan üyeleri, sistemi o yıllarda Avrupa'yı etkisi altına almış olan devrim dalgasına karşı koymak, milliyetçilik eğiliminin gücünü kırmak ve güç dengesini korumak amacıyla kurdular ve kullandılar.⁴⁴ Ne var ki 1848 devrimleri ile bu sistem çöktü ve bir milliyetçilik dalgası başladı. Bu dalga, Avrupa siyasi sahnesine birleşmiş Almanya ve İtalya'yı çıkaracaktı. Avrupa Ahengi'nin ikinci safhası, siyasî birliğini sağlamış olan Almanya önderliğinde, Başbakan Otto von Bismarck tarafından kurulmuştur. Berlin Kongresi ile vücut bulan ikinci safhada Fransa, Avusturya, İngiltere, Rusya, İtalya ve Almanya yer aldı. Bu ikinci safha da Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile sona erecektir.

44 Adanir, s. 402.

Bir önceki bölümde tartışıldığı üzere, İngiliz Okulu'na göre 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu o dönemki Avrupa devletler sisteminin *resmen* bir parçası olmuştu. Osmanlı, bu devletler sisteminin parçası konumuna gelen ilk Hristiyan olmayan ülkeydi.⁴⁵ Birinci Dünya Savaşı çıktıktan sonra İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya'nın Osmanlı ülkesini aralarında paylaştıkları gizli anlaşmalar, bu devletler sisteminin sonunun geldiğinin son emareleri idi. Nitekim bu gizli anlaşmalar, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü garanti altına alan Paris Antlaşması'na aykırıydı.⁴⁶ Ancak Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı, bu sistemin faydalarını da görmüştü. Örneğin 93 Harbi'nde aldığı yenilginin ardından 1878'de toplanan Berlin Kongresi, Ayastefanos Anlaşması'nın ağır şartlarını hafifletmekteydi.⁴⁷ Diğer taraftan bu tarih, Osmanlı'nın Rusya ve İngiltere'ye karşı büyük toprak kayıpları yaşadığı bir yıl olarak tarihteki yerini almıştır.⁴⁸ Balkan savaşları ile başlayan ve 1918 yılında Osmanlı'nın başkentini işgal edilmesi ile devam eden süreç ile Osmanlı, Avrupa'dan ve Avrupa devletler sisteminden fiilen dışlanmıştı.⁴⁹ Hurewitz'e göre Osmanlı'nın Avrupa devletler sistemine dahil olması sistemin bir "dünya sistemi"ne dönüşmesinde önemli bir aşamaydı.⁵⁰

Yukarıda da bahsedildiği üzere İngiliz Okulu, Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman yalnızca küresel bir uluslararası sistem olmadığını, aynı zamanda küresel manada bir "uluslararası toplum" olduğunu savunur. Osmanlı, kâğıt üzerinde bu sisteme dahil olmakla birlikte, İngiliz Okulu'na göre devletler toplumuna dahil değildir.⁵¹ Keene, İngiliz Okulu'na yönelttiği eleştirisinde, Batılı devletlerin Batılı olmayan devletlere karşı kendi aralarında uyguladıkları kural ve normları uygulamadıklarını, dolayısıyla tek ve yeknesak bir uluslararası toplumdaki söz edilemeyeceğini vurgular.⁵² Devletler toplumunun sınırları hiçbir zaman net olarak belli değildir ve Türkiye, Japonya, Çin gibi ülkeler bu topluma dahil oldukça bu sınırlar değişmektedir.⁵³ İngiliz Okulu, bu genişlemeyi derinlemesine analiz eder ve analizinin önemli bir parçası Türk milli mücadelesidir. Keene'nin

45 Hurewitz, s. 141.

46 Akşin, 2010, s. 10-15.

47 Hurewitz, s. 151.

48 Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914*, Cambridge University Press, 2010, s. 57.

49 Aksakal, s. 1.

50 Hedley Bull, "The Revolt against the West." Hedley Bull ve Adam Watson (editörler) içinde, *The Expansion of International Society: Part III - Challenge to Western Dominance*. Oxford, Clarendon Press, 1984, s. 217; Hurewitz, s. 141.

51 Bu konuyu Thomas Naff, Bull ve Watson tarafından derlenen *The Expansion of International Society* başlıklı kitabın "The Ottoman Empire and the European States" adlı bölümünde derinlemesine tartışmıştır.

52 Keene, s. 97-98.

53 Keene, s. 113-114.

uluslararası toplumun hiyerarşik yapısını esas alması ve Batılı olmayan devletlere, devletler toplumuna dahil olan devletlerin bazı normları dayatması esasen İngiliz Okulu tarafından da kabul edilen bir olgu olmakla birlikte bu husus üzerinde İngiliz Okulu yazarları fazlaca durmamışlardır. Diğer taraftan Türkiye, Çin gibi ülkelerin uluslararası topluma dahil olma süreçleri hem Batılı hem de Batılı olmayan devletler için bir yakınsama süreci olarak görülebilir. Bu konuya bir sonraki bölümde değinilecektir.

Avrupa ve Batı'nın hegemonyası, yirminci yüzyılın hemen başında zirve konumundaydı. Avrupalı devletlerin üstün durumu ahlaki açıdan da meşrulaştırılabiliyordu. Örneğin Batılı bir devletin Batılı olmayan bir devletin toprağında yer almasının ahlaki bir gerekçesi de mevcuttu. Batılı olmayan toplumlar, Batı'nın üstünlüğünü değişmesi gereken bir konu olarak görmüyorlardı. Manevi ve psikolojik üstünlük Batılı ülkelerdeydi. Bu ahlaki gerekçenin ve manevi üstünlüğün sorgulanmaya başlaması, Birinci Dünya Savaşı sonrasında başlar.⁵⁴ Bu yönde bir sorgulama yirminci yüzyılın ortalarında dekolonizasyon sürecine giden yolu açacaktır. Bu sorgulama hem Batılı devletlerin toplumlarında hem de Batılı olmayan devletlerde paralel olarak devam etmiş ve yüzyılın ortasında uluslararası hukukçuların devletler arasındaki münasebetleri yorumlama yöntem ve felsefelerinin değişiminde etkili olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde oluşturulan manda yönetimleri ile İngiltere ve Fransa gibi ülkeler kendi kaderini tayin etme konusunda "ehil olmayan" toplumları idare etmelerine hukuki bir dayanak bulmuş olsalar da⁵⁵ savaş sonrası gelişen olaylar, bu hiyerarşik bakış açısının Batılı devletler açısından hukuki düzlemde sürdürülebilir olmadığını ilk işaretlerini yüzyılın başındaki kurtuluş mücadeleleri ile vermektedir. Bu mücadeleler arasında tarihsel olarak en önemlilerinden biri Türk millî mücadelesi ve devrim sürecidir. Birinci Dünya Savaşı, Batı hegemonyasının zirve noktası olsa da bu hegemonyanın sorgulandığı "Batı'ya karşı isyan" eğiliminin de başlangıç noktalarından biri olarak görülmektedir. Türk millî mücadelesi bu eğilimin önemli bir parçasıdır.

Batı'ya karşı isyan, beş aşamalı bir süreçtir. Birinci aşama, "eşit egemenlik mücadelesi" olarak adlandırılır. Bu aşama, resmî ve hukuki anlamda bağımsız, ancak fiilen diğer ülkelere bağımlı olan veya onlarla eşit statüde olmayan ülkelerin, egemenlik haklarının tanınması için verdikleri mücadeleyi içerir. Bu farklı statü, Batılı ülkelerle bu ülkelerin imzaladığı, çoğunluğu ekonomik ve ticari temelli, adil olmayan anlaşmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmalarda eşit egemenlik ilkesine aykırı en önemli

54 Bull, 1984, s. 219.

55 Keene, s. 126-134.

maddeler Batılı ülkelerin sınırları dışında, anlaşmaları imzalayan ülkelerin sınırları içinde Batılı ülkelerin hukuk kurallarının ve mali düzenlemelerinin geçerli olduğunu hükme bağlayan maddelerdi. Bu maddeler, yukarıda incelenen ve İngiltere'nin öncülüğünde gelişen kapitalist dünya sisteminin Osmanlı, Çin, Japonya gibi devletler üzerine kurduğu mali temelli tahakkümün yirminci yüzyıldaki yansımalarıdır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, 1890'larda Batılı devletlere sınır ötesi yargılama hakları veren bu tarz anlaşmalardan ilk kurtulan ülke Japonya olmuştu.⁵⁶

Türkiye, Batılı ülkelerin vatandaşlarının Türkiye'de tabi oldukları istisnai düzenlemeler ve imtiyazlardan millî mücadele süreci ile kurtuldu. Osmanlı İmparatorluğu 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'na girdiğinde bu şartları tek taraflı olarak reddetmiş olsa da 1920 yılında imzalanan Sèvres Barışı ile bu şartlar tekrar dayatılmıştı.⁵⁷ Sèvres Antlaşması, Ağustos 1914'te Osmanlı hükûmeti tarafından kaldırılan kapitülasyonları müttefik devletler lehine yeniden tesis etmekle kalmıyor, savaş öncesi kapitülasyonlardan yararlanmayan müttefikleri de bu sisteme dahil ediyordu.

Toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı, 1920 yılının Ocak ayında aldığı kararla ülkenin siyasi, adli ve mali açıdan gelişimini engelleyen her türlü kısıtlamaları reddettiğini ilan etmişti. Millî mücadelenin bir parçası olan bu karşı çıkış, Kurtuluş Savaşı'nda elde edilen başarılı sonuçların ardından anlam kazanacaktı. Nitekim 1923 yılında imzalanan Lausanne Antlaşması, hem Türkiye devletinin kurulduğunu ilan ediyor hem de bu eşitsiz şartların ortadan kaldırılmasını belgeliyordu. Barış görüşmelerinin bir süreliğine tıkanmasının sebeplerinden olan kapitülasyonlar Antlaşma'nın 28. maddesi ile tamamen kaldırılıyordu. Bu madde ve azınlıklarla ilgili düzenlemeler, Batılı devletlerin Türkiye'nin içişlerine müdahalesinin önünü kesmiştir.⁵⁸

İngiliz Okulu'na göre millî mücadele, Batılı olmayan devletlerin Batılı devletlere karşı giriştiği "eşit egemenlik mücadelesi"nin bir parçasıdır. Bu mücadelede Mısır 1936, Çin ise 1943 yılında imzaladığı anlaşmalar ile "eşit egemenlik" haklarına sahip olan ülkeler olmuşlardır.⁵⁹ Türk Kurtuluş Savaşı, yirminci yüzyılın başındaki dünya düzeni içinde, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından mağlup devletlere dayatılan şartları kısmen de olsa tersine çevirebilen yegâne kurtuluş mücadelesi olması bakımından da

56 Hurewitz, s. 144; Bull, 1984, s. 220-228.

57 David Fromkin, *A Peace to End All Peace*, New York: Henry Holt and Company, 1989, s. 427-434.

58 TBMM, Lozan Sulh Muahednamesinin Kabulüne Dair Kanunlar, 1923, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmco02/kanuntbmmco02/kanuntbmmco0200343.pdf.

59 Bull, 1984, s. 220.

önem arz eder.⁶⁰ Burada açıklığa kavuşturulması gereken nokta şudur: Söz konusu yıllardaki uluslararası toplum dikkate alındığında eşit şartlarda, karşılıklılık temelinde, sözleşme esaslı kurulan bir uluslararası toplum yoktur. Bull'un da ifade ettiği gibi asıl olan, mevcut "tek" uluslararası toplumun belli süreçlerden geçerek "genişlemesidir." Bir taraftan uluslararası toplum genişlerken aynı zamanda dönüşüme uğrayarak küresel bir karaktere sahip olmakta, diğer taraftan ise bu topluma giren yeni devletler kendi ulusal ve uluslararası düzenlemelerinde belirgin bir başkalaşım süreci içine girmektedirler.

Batı'ya karşı isyan süreci dahilinde, Türkiye'nin içinde yer aldığı eşit egemenlik mücadelesinden sonra, "koloni karşıtı devrim" safhası gelmektedir. Bu safhada Asya, Afrika, Pasifik gibi bölgelerin Batılı ülkelerin kolonisi olmaktan kurtulmaları söz konusudur. Bu süreç daha ziyade 1945 sonrası dönemi kapsar ve Asya'daki kolonilerin 1950'lerde, Afrika'dakilerin 1960 ve 1970'lerde bağımsızlıklarını kazanmaları en önemli aşamalarını oluşturur. İngiliz Okulu'nun analizine göre yirminci yüzyıldaki uluslararası toplum, evrensel bir nitelik kazanmıştır. Bull ve Watson, yaptıkları analizde bu evrensel nitelikteki uluslararası toplumun genişlemesi sürecini ele alır. Dolayısıyla burada sözü edilen süreç yalnızca Batılı ülkelerin karşı karşıya kaldığı dekolonizasyon süreci değildir. Örneğin Kore'nin Japonya'dan, Sudan'ın Mısır'dan kurtuluşu da bu ikinci safhada değerlendirilmektedir.⁶¹ İngiliz Okulu'nun Batı'ya karşı isyan kavramsallaştırmasının yorumlanmasında en fazla üzerinde durulan safha, bu ikinci safhadır. Burada dikkat çekilmesi gereken husus bu beş safhanın birbirinden ayrılmaması gereken ve süreklilik arz eden bir sürecin parçaları olduğudur.

Batı'ya karşı isyan sürecinin üçüncü safhası "ırk eşitliği" safhasıdır. Bu süreç beyaz olmayan toplumların beyazların üstünlüğüne karşı çıkmalarını içerir. Japonların Ruslara karşı 1904-1905 yıllarında kazandıkları zaferler bu mücadelenin bir parçası olmakla birlikte, esas mücadele yine 1945 sonrası süreçte yoğunlaşmaktadır. Bandung'da 1955'te toplanan bağılantısızlar hareketi, nüfusunun çoğunluğu beyaz olmayan ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları ve beyazların bu ülkelerde azınlık konumuna gelmeleri, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1950 ve 1960'larda yaşanan hak mücadeleleri, bu sürecin en önemli parçaları olarak görülür.⁶² Dördüncü safha, "iktisadi adalet mücadelesi" safhasıdır. Dünyada zengin ve fakir ülkeler arasındaki eşitsizliğin giderek daha fazla artması ve bu artışa

60 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, 1976, s. 340.

61 Bull, 1984, s. 220-221.

62 Bull, 1984, s. 221.

yönelik farkındalık seviyesinin yükselmesi bu mücadelenin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Bu mücadeleye ilişkin sinyaller daha önce İran'ın İngiliz petrol şirketini millileştirmesi gibi olaylarla verilmiş olsa da sürecin kilit noktasını 1964 yılında Genf'te toplanan Birleşmiş Milletler Ticaret, Yardım ve Kalkınma Konferansı'nda kurulan 77'ler Grubu oluşturur.⁶³ Batı'ya karşı isyanın beşinci safhası ise "kültürel özgürleşme"dir. Bu aşama Batılı olmayan toplumların, Batı'nın kültürel ve entelektüel üstünlüğünü yıkmaya mücadelesidir.⁶⁴

Burada İngiliz Okulu'nun Batı tarafından domine edilen uluslararası düzenin nasıl yıkıldığına dair analizine kısaca değinmek faydalı olacaktır. Öncelikle Asyalı, Afrikalı, Uzak Doğulu toplumların "psikolojik veya manevi uyanışı" söz konusudur. Bu uyanış, Batı eğitilmiş küçük gruplar arasında başlamış ve mevcut düzenin değişmesi gerektiğine dair fikirler ilk bu gruplar arasında yaygınlık kazanmıştır. Bu gruplar, yönetimlerini ele geçirdikleri devlet mekanizmalarını bu fikri uygulamanın bir "aracı" olarak kullanmışlardır. Ülke içinde yeni ulus ve millî ekonomi inşa süreçleri, uluslararası arenada yeni ittifaklar kurma ve BM gibi uluslararası platformlarda bu görüşleri yayma çabası ile birleşmektedir.⁶⁵ Türk millî mücadelesinde İttihat ve Terakki ile başlayan ve Atatürk döneminde devam eden iktidar mücadelesi, akabinde Kurtuluş Savaşı ve çeşitli alanlarda devrimlerle desteklenen süreç, bu yaklaşımın somut örneklerini oluşturmaktadır.

Bull'un uluslararası toplumun genişlemesi konusuna "milletlerarası hukuk" ve "uluslararası düzen" açısından baktığını burada hatırlatmak gerekir. Bull, dünya ülkeleri açısından uluslararası düzeni korumanın ve sürdürmenin bir "ortak çıkar" olduğunu ifade etmektedir. Günümüz uluslararası düzeninde devletler güvenlik ve bekalarının uluslararası toplum tarafından kabul edilmiş birtakım ilkelere bağlı olduğunu kabul etmektedirler. Bu ilkeler, güç kullanımının sınırlandırılması, egemenlik haklarına saygı, içişlerine karışmama gibi hukuk normlarına dayalı ilkelerdir.⁶⁶ İngiliz Okulu'na göre devletlerin düzeni sağlama yönündeki bu eğilimleri, uluslararası ilişkilerde bir medenileşmenin işaretidir. Bu sürecin ortaya çıkması için devletler üstü bir otoriteye de ihtiyaç yoktur.⁶⁷

63 Bull, 1984, s. 222.

64 Bull, 1984, s. 223.

65 Bull, 1984, s. 224.

66 Bull, 1977.

67 Linklater 2010, s. 3.

Uluslararası toplumun genişlemesi ve uluslararası düzen

Yukarıda kısaca değinildiği üzere, uluslararası toplum, çıkış noktası olarak bir Batı kurumudur ve özellikle 1945 sonrası dönemde yeni bağımsız olan devletlerin Batı kurumlarını kabul edip etmedikleri Bull ve Watson tarafından üzerinde durulan önemli hususlar arasında yer alır. Batılı olmayan devletlerin topluma girmeleri için iç yapılarında bazı değişikliklere gitmeleri gerekmektedir. Başka bir ifade ile uluslararası toplumun genişlemesi yalnızca “Batılılaşma” sürecinin bir parçası olarak gerçekleşebilir.⁶⁸

Bull ve Watson, uluslararası toplumun genişleyip genişlemediğini analiz ederken “Batı'ya karşı isyan” kavramını kullanmaktadır ve Linklater'a göre bu kavram analizin kilit noktasıdır. Çünkü bu kavram, Batılı olmayan devletlerin Avrupalı uluslararası ilişkiler prensiplerini kabul edip etmedikleri sorusunu doğurur. Linklater bu soruya cevaben yaptığı analizinde, “hafifleme algısı” ve “sürekli mücadele algısı” gibi iki kavrama dikkat çeker ve uluslararası toplumun genişlemesi fikrini Batılı ve Batılı olmayan ülkeler açısından değerlendirir.⁶⁹

Hafifleme algısı, Batılı olmayan devletlerin “eşitlik” ilkesini kabullenmeleri anlamına gelir. Daha açık bir ifade ile Batılı olmayan ve imparatorluk geleneğine sahip Çin, Japonya, Osmanlı gibi devletler, kendi toplumsal yapıları ve kültürlerinin üstün olduğuna dair bir inançla yönetilirler. Bu devletler bir şekilde, uluslararası düzenin devletlerin birbirlerini siyaseten eşit kabul etmeleri durumunda mümkün olacağı yönündeki fikri kabul etmişlerdir. Bu fikrin kaynağı, Avrupa'dır.⁷⁰ Osmanlı için Avrupa, *dar-ul harb* olarak geçer, Osmanlı ülkesi ise her zaman *dar-ül İslam*'dır. Bu iki bölgede farklı hukuk kuralları ve farklı normlar geçerlidir. Örneğin Sultan Süleyman, Avrupalı egemenlerle kurduğu ilişkileri eşitlik ilkesi üzerine kurmamıştır. Sultan Selim'in on sekizinci yüzyılın sonlarında Londra, Viyana, Paris ve Berlin'de açtığı temsilcilikler ise Osmanlı'nın tek taraflı üstünlük anlayışından karşılıklılık anlayışına geçtiğinin emareleri olarak değerlendirilebilir.⁷¹

Osmanlı, Avrupa devletler toplumuna girerek bu inancı bir kenara bıraktığını da zımni olarak kabul etmiş olmaktadır. Benzer bir durum, kadim imparatorluk geleneği olan Çin için de geçerlidir. Asya'nın güçlü devleti Çin'in imparatorları, dünyayı yönetmek üzere ilahi bir görev üstlendiklerine inanmaktadırlar. Çin'in etrafındaki ufak ülkeler gibi Avrupa

68 Linklater 2010, s. 4-5.

69 Linklater 2010, s. 5.

70 Linklater 2010, s. 6.

71 Hurewitz, s. 147.

ülkeleri de uzunca bir süre boyunca Çin ile kurmaya çalıştıkları diplomatik ilişkilerde imparator tarafından daha alt statüde değerlendirildiler. Bu durum ancak on dokuzuncu yüzyılın ortalarında, İngiltere'nin zorlaması ile değişecektir.⁷²

Sürekli mücadele algısı ise uluslararası toplumun Batılı devletlere yansımaları içeren bir kavramdır. Batılı devletler özellikle dekolonizasyon sürecinden sonra ortaya çıkan yeni küresel gerçeklere uyum sağlamak için ciddi şekilde çaba sarfetmek zorundadırlar. Başka bir ifadeyle Batılı devletler için eski kolonilerin kâğıt üzerinde bağımsız olduklarını kabullenmek yetmemektedir. Batılı devletler arasında daha önceki yüzyıllarda yaşanan din savaşlarının sona erdirilmesi sürecinde yaşanan "devletler arası şiddeti kontrol altında tutma" gereksinimi ve bu gereksinimden doğan "düzen sağlama" yönündeki ısrar, dünya toplumunda zengin ve fakir arası eşitliği sağlamaya dönük çabalarla desteklenmelidir.⁷³ İngiliz Okulu'na göre adaletin sağlanabilmesi için uluslararası hukuk tarafından desteklenen bir düzen şarttır. Zira uluslararası toplum, devletler arası şiddetin yaygın hale gelmesi ile zayıflatabilecek, kırılabilir bir olgudur. İngiliz Okulu düşünürleri, geçmişteki tüm devlet sistemlerinin şiddet tarafından yok edildiğini ve bu sistemlerin imparatorluklar ile yer değiştirdiğini ifade ederler.⁷⁴

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Uluslararası İlişkiler disiplini Amerikan akademisinin ağırlığı artmış, buna paralel olarak realist ve liberal yaklaşımlar gelişerek disiplin içinde yaygın bir tartışma zemini oluşturmuştur. Bu tartışmaya ontolojik ve epistemolojik itirazlarla karşı çıkan eleştirel bakış açısının yanı sıra, klasik realizmin ve Kantçı liberalizmin belirli yönlerini alıp bu teorileri kendine özgü tarihsel ve normatif bakış açısı ile yorumlayan İngiliz Okulu, ana akım teorik tartışmaların dışında kalmış gibi görünmektedir.

İngiliz Okulu, devletler sistemi ve uluslararası toplum analizleriyle disipline orijinal bir bakış açısı katmıştır. Bu bakış açısı, Türk millî mücadelesini tarihsel ve uzamsal olarak Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesine yerleştirmek için en uygun ve en faydalı araç olarak görünmektedir. İngiliz Okulu, realist, neorealist ve dünya sistemleri yaklaşımları tarafından geliştirilen devletler sistemi yaklaşımlarından farklı olarak analizini devletler toplumu veya uluslararası toplum

72 Hurewitz, s. 143-144.

73 Linklater 2010, s. 6.

74 Linklater 2010, s. 6.

kavramsallaştırmasıyla genişletmiştir. Bu kavramsallaştırma özellikle Bull ve Watson tarafından uluslararası toplumun genişlemesini irdeleyen bir tarihsel süreç bağlamında ele alınmaktadır. Bu tarihsel süreç içinde “Batılı olmayan” toplumların tedrici ve kademeli olarak Batı değerlerini kabul etmelerinin yanında, Batı tarafından kendilerine dayatılan ve siyasi, iktisadi, toplumsal ve kültürel olarak eşit olmayan şartlara karşı çıkışları söz konusudur. Bu karşı çıkış ise, “Batı'ya karşı isyan” kavramsallaştırmasıyla özetlenen, Türk millî mücadelesinin de içinde yer aldığı beş kademeli bir süreçten ibarettir.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus, dünya tarihinin farklı dönemlerinde farklı paradigmlar çerçevesinde şekillenen dünya sistemlerinin var olduğudur. Ancak bu sistemler hiçbir zaman yirminci yüzyılın başında olduğu şekilde küresel bir dünya sistemi, küresel bir devletler toplumu halini almamıştır. Yirminci yüzyılın başındaki uluslararası toplumun ise Batı kaynaklı uluslararası toplumsal yapının tüm dünyaya sirayet etmesi şeklinde genişlediği, İngiliz Okulu'nun en önemli iddialarından biridir.

Bu uluslararası toplumda ve bu genişleme sürecinde Türkiye hangi konumdadır? Öncelikle Türkiye'nin Batılı bir toplum olup olmadığı konusu tartışılmalıdır. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Türkiye, resmen Avrupa'da kurulmuş bulunan devletler sisteminin bir parçası sayıldı. Buna paralel olarak Osmanlı, Avrupa devletler hukukunun bir parçası olarak kabul edildi. Ancak yüzyılın sonuna doğru giderek zayıflayan Osmanlı devleti hem hazinesine yüklenen ağır borçlar hem de azınlıklar ve diğer ülke vatandaşlarına yönelik imtiyaz ve istisnalar içeren hukuki düzenlemeler nedeniyle diğer Avrupalı devletlerle olan münasebetlerinde eşitsiz ve adaletsiz bir konuma gelmiş oluyordu. Bu konumda girilen Birinci Dünya Savaşı, esasen Osmanlı'nın kendisine dayatılan bu eşitsiz şartlara karşı bir çıkış yolu arama hareketiydi. Ne var ki savaştan mağlup ayrılan Osmanlı devleti, savaşın galipleri ile çok ağır şartlarda bir barış antlaşması imzalamak zorunda kalmıştı. Bu antlaşma, yalnızca Osmanlı'yı savaşın galip devletleri arasında paylaştırmıyor, aynı zamanda yabancılara ve azınlıklara verilen imtiyazları geri getiriyordu. İşte Türk millî mücadelesi, Türk halkının her türlü çabasına rağmen kurtulamadığı, kendisine ısrarla dayatılan bu şartlara bir anlamda başkaldırısıdır. Millî mücadele ile imzalanan Lausanne Antlaşması'nın Türk halkının bağımsızlık senedi olarak görülmesi bu nedenledir. Türk milletinin bu mücadelesi, doğuda Çin ve Japonya tarafından yapılan eşit egemenlik mücadeleleri ile birlikte hem bu toplumların Batı'ya karşı isyanı, hem de uluslararası topluma bu ülkelerin bir şekilde dahil olması sürecinin önemli bir parçasıdır.

Osmanlı'nın Avrupa ile münasebeti ve Avrupa'daki toprakları dolayısıyla bir Avrupa devleti sayılabileceği söylenebilir. Ancak Osmanlı'nın Avrupalı devletler arası din savaşlarını sona erdiren Westphalia Barışı ile şekillenen Hristiyan devletler toplumunun bir parçası olmadığı açıktır. Dahası bu yıllarda Osmanlı padişahları kendilerini Avrupalı egemenlerden üstün görmektedirler. Ancak on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'nın mutlak üstünlüğü ortadan kalkacaktır. Birinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa'daki güç dengesinin bir parçası olarak Avrupa devletler sistemine dahil olan Osmanlı hem bekası hem de mali sürdürülebilirliği açısından Avrupalı devletlere bağımlı olması dolayısıyla Avrupa devletler toplumunun bir parçası değildir. Millî mücadele sonunda akdedilen Lausanne Barışı ise Türkiye'nin Avrupa, Amerika, Uzak Doğu gibi coğrafyalarda bulunan ülkeler ile birlikte eşit egemenlik ilkeleri çerçevesinde uluslararası topluma dahil olduğu bir sözleşmedir.

Diğer taraftan, Batılı devletlerin, Batılı olmayan ve uluslararası topluma yeni dahil olan devletlere eşitlik temelinde değil, hiyerarşik bir temelde bakıyor olmaları, siyaset sosyolojisi ve psikolojisi bağlamında incelenmesi gereken ayrı bir tartışmanın konusudur. Batı'ya karşı isyan olarak nitelendirilen uzun süreç, uluslararası toplumun hukuki temelde, resmi sözleşme ve metinler ile normatif düzeyde genişlemesini açıklamaktadır.

Teşekkür

Bu çalışmanın yayımlanmasındaki değerli katkılarından ve sabrından dolayı Dr. Nuri Salık'a, yazım sürecinde yerinde ve yapıcı katkılar sunan hakemlere teşekkür ederim.

Kaynakça

- Adanir, Fikret. "Turkey's entry into the Concert of Europe," *European Review*, cilt 13, sayı 3, 2005.
- Adivar, Halide Edib. *Ateşten Gömlek*. İstanbul: Can, 1922 [2016].
- Adivar, Halide Edib. *Vurun Kahpeye*. İstanbul: Can, 1926 [2016].
- Ağkaya, Onur. "İngiliz Okulu ve Uluslararası Toplum Düşüncesi." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt 71, no. 4, 2016: 1059-1089.
- Aksakal Mustafa. *The Ottoman Road to War in 1914*, Cambridge University Press, 2010.
- Akşin, Sina. İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele: Mutlakıyete Dönüş. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Akşin, Sina. İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele: Son Meşrûtiyet. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Akşin, Sina. İç Savaş ve Sevr'de Ölüm. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Alpkaya, Faruk. *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*. İstanbul: İletişim, 1998.
- Altıntaş, Ahmet. "Afyon'da Kuva-yı Milliye." 90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları: Bildiriler. Ankara: ATAM, 2011.
- Apaydın, Talip. *Toz Duman İçinde*. İstanbul: Literatür, 1974 [2016].
- Aron, Raymond. *Peace and War: A Theory of International Relations*. Çeviren Richard Howard ve Annette Baker Fox. New York: Doubleday, 1966.
- Bakar, Bülent. "Anzavur'un Biga'daki Faaliyetleri." 90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları: Bildiriler. Ankara: ATAM, 2011.
- Bal, Halil. "Millî Mücadele Yıllarında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri." 90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları: Bildiriler. Ankara: ATAM, 2011.
- Balkaya, İhsan Sabri. "Mütareke Dönemi Asayişin Üç Boyutu." Atatürk Yolu Dergisi, no. 41, 2008: 17-34.
- Bull, Hedley. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. Macmillan, 1977.
- Bull, Hedley. "The Revolt against the West." Hedley Bull ve Adam Watson (editörler) içinde. *The Expansion of International Society: Part III - Challenge to Western Dominance*. Oxford: Clarendon Press, 1984.
- Buzan, Bary. *From International to World Society*, Cambridge University Press, 2004.
- Çanlı, Mehmet. Millî Mücadelede Uygulanan Askeri Strateji. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2019.
- Der Derian, James. *International/intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*. Lexington Books, 1989.
- Devlen, Balkan ve Özgür Özdamar. "Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları." *Uluslararası İlişkiler* 7, no. 25 (2010): 43-68.
- Dokuyan, Sabit. "I. Büyük Millet Meclisi'nde Kayseri Mebusları ve Millî Mücadeledeki Etkinlikleri." Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 30, 2011: 327-349.
- Frank, Andre Gunder. *The Development of Underdevelopment* Monthly Review Press, 1966.
- Frank, Andre Gunder. *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. Monthly Review Press, 1967.

- Fromkin, David. *A Peace to End All Peace*, New York: Henry Holt and Company, 1989.
- Gilpin, Robert. *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, 1981.
- Güneş, İhsan. "Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri." 90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları: Bildiriler. Ankara: ATAM, 2011.
- Hoffmann, Stanley. "Raymond Aron and the Theory of International Relations." *International Studies Quarterly* 29 (1985): 13-27.
- Hurewitz, J. C. "Ottoman Diplomacy and the European State System," *Middle East Journal*, Cilt 15, sayı 2, 1961.
- İlhan, Attila. *Kurtlar Sofrası*. İstanbul: İş Bankası, 1963 [2016].
- Kaplan, Morton A. *System and Process in International Politics*. Wiley & Sons, 1957.
- Kara, Abdulvahap. "Türkistan Aydınlarının Milli Mücadeleye Bakışı." 20 Mart 2012. www.abdulahapkara.com (erişim tarihi 20 Ağustos 2019).
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Yaban*. İstanbul: İletişim, 1932 [2004].
- Keene, Edward. *Beyond the Anarchical Society*, Cambridge University Press, 2004.
- Linklater, Andrew. "The English School Conception of International Society: Reflections on Western and anonim-Western Perspectives" *Ritsumeikan Annual Review of International Studies*, cilt 9, 2010: 1-13.
- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim, 2004.
- Organski, A. F. K. *World Politics*. New York: Knopf, 1968.
- Organski, A. F. K. ve Jacek Kugler. *The war ledger*, Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Sarıkoçuncu, Ali. "Milli Mücadele Döneminde Eskişehir Mitingleri ve Çekilen Protesto Telgrafları." *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 3, no. 4, 2000.
- Shaw, Stanford J. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, 1976.
- Selek, Sabahattin. *Milli Mücadele*, 2 cilt, İstanbul, Milliyet Doğan Gazetecilik, 2011.
- Şahin, Necmettin ve Akif Yılmaz. *Milli Mücadele Stratejisinin Mali İktisat Boyutu ve Sosyo-Ekonomik Dinamikleri*. Ankara: Seçkin, 2016.
- Tahir, Kemal. *Esir Şehrin İnsanları*. İstanbul: İthaki, 1956 [2005].
- Tahir, Kemal. *Esir Şehrin Mahpusu*. İstanbul: İthaki, 1961 [2005].
- Turner Oliver ve Nicola Nymalm, "Morality and progress: IR narratives on international revisionism and status quo," *Cambridge Review of International Affairs*, cilt 32, no. 4: 407-428.
- Waltz, Kenneth. *Theory of International Politics*. Reading: Addison-Wesley, 1979.
- Wallerstein, Immanuel. *The Modern World-System*, vol. I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. New York, Londra: Academic Publishing, 1974.
- Wallerstein, Immanuel, ve diğerleri. *World-Systems Analysis: Theory and Methodology*. Beverly Hills: Sage, 1982.
- Yeşilot, Okan. "Milli Mücadele'nin Azerbaycan Basınındaki Yankıları." 90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları: Bildiriler. Ankara: ATAM, 2011.